

Cohesió social i treball. Reflexions al voltant de les conseqüències de la crisi econòmica

Xavier Miranda Ruche¹

Resum

Aquest article és una reflexió en relació amb les conseqüències socials generades per la destrucció d'ocupació i l'increment del treball precari que s'estan succeint en el nostre país, dins del context general de crisi econòmica. S'aprofundeix en la pèrdua de capacitat del treball i de les ocupacions laborals com a elements generadors de cohesió social, i s'apunta a la necessitat de repensar les iniciatives de foment de l'ocupació davant la metamorfosi social que s'està produint.

Paraules clau: Treball flexible, precarietat, integració, cohesió social, treball cívic.

Per citar l'article: MIRANDA RUCHE, Xavier. Cohesió social i treball. Reflexions al voltant de les conseqüències de la crisi econòmica. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, desembre 2013, nº 200, pàgines 92-98. ISSN 0212-7210.

Abstract

This article is a reflection on social consequences of employment destruction and the increase of unstable jobs that is currently happening in our country. We deepen into the loss of labor capacity and labor occupations as elements of social cohesion and we point out the need to rethink initiatives to promote occupation to face the current social metamorphosis.

Key words: Flexible job, precariousness, integration, social cohesion, civic work.

¹Treballador social i sociòleg. Delegat de Vinclé a Lleida. xmiranda@vincle.org.

Fa més de tres anys vaig escriure un article que es va publicar en aquesta mateixa revista (MIRANDA: 2009) en el qual provava d'analitzar aquells factors vinculats al món del treball i a la seva inserció, que contribuïen de manera positiva en la construcció de la identitat i del projecte vital d'alguns dels col·lectius objecte del treball social.

Abordava la centralitat del treball en els processos de rehabilitació social a partir de les reflexions pròpies sorgides de la intervenció professional en aquest àmbit i basat en algunes lectures teòriques a les quals feia referència.

En aquell moment ja apuntava el mal regust per haver aportat només una perspectiva parcial (la part positiva) en la relació treball i inserció social, ateses les abundants amenaces que presentava el món del treball, així com l'exclusió d'aquest món, per tal de convertir-se en un mecanisme potent de vulnerabilitat social.

Un temps després he pogut reprendre part d'aquelles idees per tal de tornar-les a considerar, amb l'objectiu d'actualitzar-les i incorporar-hi, des d'una perspectiva crítica, alguns dels nous elements d'anàlisi que tenim sobre la taula en l'actualitat.

Avui, desgraciadament, constatem com la tasca que es duu a terme per part dels dispositius d'inserció laboral, així com de les empreses d'inserció i els centres especials de treball que se situen en el marc del mercat de treball protegit, és encara més difícil i complexa que uns anys enrere.

El context socioeconòmic en el qual ens situem passa per una verificació fefaent

de la desintegració progressiva del treball com a experiència col·lectiva dins un marc institucional de garanties jurídiques i socials. Els estats, l'espanyol principalment però també bona part dels integrants en la Unió Europea, anuncien expectatives de millora dubtoses pel que fa a les dades de l'atur per als propers anys. Expectatives difícils de complir, més quan amb el sistema actual no ho poden garantir de primera mà.

Analitzant les dades quantitatives a Catalunya en relació amb les persones aturades, observem la gravetat de la situació. A una taxa d'atur situada en el 24%² en acabar l'any 2012, cal afegir-hi l'evolució de la població amb intensitat de treball baixa, és a dir, aquella en què els mesos treballats per tots els membres de la llar al llarg de l'any representen una proporció inferior a 0,20 en relació amb els que podrien haver treballat, que se situa en el 9,34%³ l'any 2011, gairebé cinc punts per sobre del que s'obtenia l'any 2008 a Catalunya.

El retrat de la pobresa al nostre país s'està eixamplant, i les situacions on aquesta s'agreuja i es cronifica són majors. Una dada que ens ho mostra és la taxa de pobresa o exclusió social obtinguda a partir de l'indicador AROPE (*At Risk of Poverty and/or Exclusion*), que recull la proporció de població que es troba, o bé en situació de risc de pobresa, o bé en situació de privació material severa, o bé que viu en llars amb intensitat de treball molt baixa. La xifra que s'obté a Catalunya referent a l'any 2011 és del 29,5%.⁴

²Font: Idescat.

³Font: Idescat

⁴Font: *Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2011*.

■ L'impacte de la crisi econòmica i la manca d'ocupació està afectant noves famílies que es troben immerses en circumstàncies de vulnerabilitat social pràcticament inimaginables uns anys enrere.

L'impacte de la crisi econòmica i la manca d'ocupació està afectant noves famílies que es troben immerses en circumstàncies de vulnerabilitat social pràcticament inimaginables uns anys enrere. A mode de mostra, entitats socials com Càritas (DARNELL *et al.*: 2011) alerten d'aquestes situacions cròniques, on l'índex de persones aturades que s'hi adrecen està augmentant de manera molt significativa.

Fins i tot trobem la paradoxa dels *working poor* (treballadors pobres), que són aquelles persones que tot i tenir una ocupació ho fan amb salaris tant baixos que no superen el lílndar de pobresa. Aquest grup ja representava el 13,7%⁵ dels ocupats a Catalunya l'any 2010, més de cinc punts per sobre que la xifra mitjana obtinguda dels vint-i-set països de la Unió Europea.

Aquestes dades ens poden portar a qüestionar avui la centralitat del treball en relació a la capacitat d'integració social que aquest ha tingut en les darreres dècades, i sembla fins i tot pertinent preguntar-se si la feina pot ser avui la principal eina de promoció i dignificació davant les situacions de pobresa.

El model social ha estat absorbit per un sistema capitalista basat en la flexibili-

tat i la precarietat, el control dels mercats, la reducció salarial generalitzada i la terciarització com a característiques principals en el seu règim d'acumulació. El treball perd importància, el coneixement i el capital en guanyen.

Els estats i la política es mouen aquí en una vessant doble: ja sigui com a institucions que garanteixen la desregulació en favor d'una major competitivitat internacional, i/o com organitzacions clàssiques marcades per la rigidesa i la lentitud, incapaces de pactar i articular estratègies de correcció davant l'acceleració dels problemes socials causats per la volatilitat capitalista.

Així, la legitimitat del sistema en relació amb els seus valors, regles i actors socials es troba en profund qüestionament, en tant que no es garanteixen uns lílndars mínims de benestar i alhora augmenta el nombre de ciutadans desaprofitats que van deixant de ser necessaris per al sistema econòmic i el mercat de treball. En aquest punt, la pèrdua progressiva de cohesió social esdevé un problema de primera magnitud.

Si durant la primera modernitat les conseqüències indesitjades del treball (alienació i explotació com a principals), van ser dignificades en la mesura que l'accés a una ocupació comportava unes dosis notables de seguretat derivades de l'obtenció dels drets de ciutadania i l'adquisició d'uns salaris que permetien situar-se per sobre dels lílndars de pobresa, en l'actualitat aquesta situació pot estar quedant desfasada.

Sembla pertinent preguntar-se si la defensa d'una norma de plena ocupació en un món globalitzat com el d'avui és ja una

⁵Font: Idescat i Eurostat (ECV i EU – SILC)

lluita perduda. En l'actualitat, les grans corporacions tenen més opcions de retirada cap a nous contextos territorials més "atractius" (BECK: 2002). Indrets que ofereixen unes noves condicions més favorables per al seu propi creixement productiu i financer.

En el seu conjunt, la tendència apunta cap a la pèrdua dels fonaments bàsics que han vingut estructurant la societat industrial de la primera modernitat. El pilar fonamental de l'Estat del Benestar, així com els drets de ciutadania, entren en una crisi profunda degut al trencament del contracte intergeneracional basat en la norma de la plena ocupació.

La precarietat laboral va perdre el seu caràcter marginal i es converteix en un fenomen àmpliament estès. L'increment descontrolat de les taxes d'atur recorda la paradoxa anunciada per Hannah Arendt ara fa unes dècades, en què anunciava que la societat laboral s'estava quedant sense feina.

L'anomenat treball fràgil (BECK: 2002) s'estén en forma de taca d'oli entre les classes mitjanes i populars. La inserció laboral, com a mal menor, en un mercat de treball que ofereix ocupacions totalment flexibilitzades no lliura els inserits de l'atomització ni de viure permanentment en la "corda fluixa". Aquesta inserció deixa de ser, en molts casos, sinònim d'integració i de possibilitat de desenvolupament personal i social.

El debilitament del treballador fràgil es va assimilant perillosament al debilitament que pateix aquell qui ja no aconsegueix incorporar-se al mercat de treball. La separació entre pobresa i treball sembla cada cop més difusa. La distància entre els es-

pais d'integració i els espais de vulnerabilitat es redueix.

Sennet (2000) parla de la destrucció sistemàtica de les bases per al desenvolupament personal a causa del capitalisme flexible, que deixa els individus amb biografies trencades i fragmentades sense orientacions i amb el caràcter corroït.

Les manifestacions de malestar social provocades per l'expulsió del mercat de treball i el debilitament de la capacitat econòmica, la pèrdua de qualitat de vida o el ressentiment i l'indignació davant la manca de justícia distributiva es presenten com alguns dels símptomes més significatius que pateix la ciutadania d'aquesta derivada.

A diferència del que es podria pensar, la nova societat del coneixement i la tecnologia, els avenços científics i la globalització, no estan comportant a curt termini un major acotament dels riscos. En canvi, en produeixen de nous a escala global, i per tant menys controlables dins l'esquema dels estats-nació.

El treball és precisament una de les institucions immerses en aquest context de risc. Si la societat que optava per la plena ocupació generava riscos calculats, la societat que ara opta pel treball flexible té unes dosis d'incertesa molt més difícils d'articular (BECK: 2002).

La introducció de la flexibilitat en les ocupacions comporta precarietat laboral. L'anomenat fenomen de *l'enderroc de la condició salarial* (CASTEL: 2004) es caracteritza precisament per l'afectació en la trajectòria vital de les persones, la dificultat de plantejar objectius a mitjà i llarg termini a nivell subjectiu, i la pèrdua de recursos i protecció social a nivell objectiu.

En aquesta situació esdevé extremada-

ment complexa la tasca de treballar en l'àmbit de la inserció laboral en el mercat de treball ordinari pels col·lectius atesos des del treball social en els diversos dispositius i serveis. En primer lloc, per la dificultat afegida d'integrar perfils amb baixa formació i escassa experiència laboral en un mercat que, lluny d'absorbir treballadors, manté una dinàmica d'expulsió des dels inicis de l'any 2007. En segon lloc, per la manca de significacions positives que ofereixen avui les ocupacions laborals en el projecte vital de les persones ateses.

Si en l'article que vaig escriure amb anterioritat feia referència a l'entramat d'associacions que podien redundar de manera positiva com a conseqüència de l'adquisició d'una ocupació, actualment caldria oferir la part menys amable d'aquesta adquisició.

Des d'una dimensió econòmica, els salaris no es converteixen automàticament en l'eina clau per satisfer les necessitats més bàsiques de la vida quotidiana. Com hem vist abans amb les dades referents als treballadors pobres, les compensacions monetàries derivades d'una ocupació són en alguns casos tan precàries que fins i tot aquestes necessitats poden no quedar cobertes per a un sector molt important de persones ocupades.

Alhora, aquesta reducció generalitzada de salaris afecten "a la baixa" totes aquelles situacions subjectes a la condició d'un treball, i que s'engloben com a drets de ciutadania social. Les prestacions contributives en són la màxima expressió.

Des d'una dimensió social, el treball està deixant d'aportar una estructura temporal i disciplinada dels temps (temps d'oci, temps familiar, temps de treball). La possi-

bilitat de desenvolupament personal alhora que d'adquisició d'una identitat professional i ciutadana esdevé difícil d'aconseguir. La temporalitat de les ocupacions fan complex l'arrelament personal, i les relacions d'interdependència entre companys de feina acostumen a ser menys consistentes (SENNET: 2000).

La fragilitat de les ocupacions comporta una mancança per orientar els propòsits individuals i les expectatives familiars, atès que aquesta fragilitat incideix significativament en la decisió respecte la vinculació territorial i les relacions socials estables. La desorientació laboral es converteix en un camp abonat per les inseguretats i les frustracions personals.

De ben segur caldrà que des del treball social es repensi com haurà de ser la nostra intervenció en el camp de la inserció laboral, si el que volem és ajudar les persones usuàries en edat activa, i per què no dir-ho també, ajudar-nos nosaltres mateixos a desenvolupar les capacitats que permetin una major autonomia personal i una millor qualitat de vida.

Caldrà repensar les possibilitats de revaloració de possibles noves formes de treball, fins i tot al marge del mercat de treball. Com apunta Subirats (2010) "sense negar que la inserció a través de l'ocupació seguirà sent un factor molt important en el camí per reconstruir un estatus de ciutadà complet, hem de recordar que si l'exclusió té una dimensió multifactorial i multidimensional, les formes d'inserció han de ser plurals".

Penso que davant el repte d'harmonitzar la caiguda de la societat laboral es fa necessari un doble esforç. El primer, de crítica social i pressió política per abordar

una situació d'emergència que deixa malmesos els projectes de vida de moltes persones, i de retruc la cohesió social. El segon passa per explorar projectes alternatius que plantegin noves fórmules d'integració sociolaboral significatives individualment i sostenibles col·lectivament.

Aquestes noves fórmules haurien de passar per recuperar el sentit humà i les potencialitats de les persones. En aquest sentit, algunes propostes han començat a teoritzar-se, com la d'Ulrich Beck (2003), que fa referència a la proposta de l'anomenat treball cívic. Sense que aquesta proposta, com apunta el mateix autor, es pugui considerar una fórmula miraculosa generadora d'un optimisme frívol, sí que pot contenir alguns elements inicials per a la nova recreació de valor social.

De manera molt sintètica, el treball cívic situaria en primer pla la vessant activa dels individus mitjançant la implicació autònoma i voluntària (no gratuïta ni obligatòria) en projectes cooperatius i autoorganitzats per al bé de tercers, no orientats al creixement, retribuïts de manera salarial (no com una ajuda o prestació) a partir de, entre d'altres, les mateixes fonts que financen les partides per desocupació, i que es desenvoluparien en contextos on es pugui estimular la participació crítica.

El treball cívic persegueix tres objectius. El primer passa per reduir els riscos generats per la reducció de l'ocupació, i

particularment fer front a l'atur de llarga durada. El segon objectiu prova de prevenir el descens en els ingressos, i per tant les situacions de precarietat econòmica. El tercer pretén suprimir la burocràcia vinculada a les situacions de pobresa.

El treball cívic no es presenta com una dreuera a utilitzar solament per les persones en situació d'atur, sinó que es projecta també com una possibilitat de combinació entre el treball convencional i el treball cívic, i fins i tot que aquest serveixi com a qualificació per al treball convencional.

Organitzar aquesta implicació autònoma i voluntària i canalitzar-la en projectes tangibles socialment hauria d'anar liderat, segons Beck, a càrrec d'empreses del bé comú, perquè s'hauria de crear un contrapès (més imaginatiu, més espontani i més responsable) als agents que, com les administracions locals, els serveis d'ocupació o les mateixes entitats cíviques ja existents, han treballat en aquesta direcció.

En qualsevol cas, més enllà de les possibles vies alternatives com les que planteja Beck que segur que resten per explorar, el que cada cop és més constatable és la necessitat de repensar la intervenció social en l'àmbit de la inserció laboral. En aquesta transició ja en marxa, caldran moltes dosis d'imaginació i tenacitat per tal que en la nova configuració s'integri la possibilitat de dignificació de les persones a través d'unes activitats generadores de valor.

Bibliografia

- ALONSO, L. E. *Trabajo y ciudadanía*. Madrid: Trotta, 1999. ISBN 9788481643022.
- BECK, U. *La sociedad del riesgo: hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós, 1998. ISBN 8449304067.
- BECK, U. *Libertad o capitalismo. Conversaciones con Johannes Willms*. Barcelona: Paidós, 2002. ISBN 9788449312045.
- BECK, U. *Un nuevo mundo feliz: la precariedad del trabajo en la era de la globalización*. Barcelona: Paidós, 2003. ISBN 8449309689.
- CASTEL, R. *La inseguridad social. ¿Qué es estar protegido?* Buenos Aires: Manantial, 2004. ISBN 9875000787.
- DARNELL, M.; PLUJÀ, M. i SINTAS, M. “La crisi genera nous rostres de pobresa”, en *RTS*, núm. 194 (desembre 2011). Pàg. 26-31. ISSN 0212-7210.
- KÖHLER, H. D. i MARTÍN ARTILES, A. *Manual de la Sociología del trabajo y de las relaciones laborales*. Madrid: Delta Publicaciones, 2005. ISBN 9788496477018.
- MIRANDA, X. “La centralitat del treball en els processos de rehabilitació social”, en *RTS*, núm. 187 (agost 2009). Pàg. 105-110. ISSN 0212-7210.
- SENNET, R. *La corrosión del carácter*. Barcelona: Anagrama, 2000. ISBN 8433905902.
- SUBIRATS, J. “Les polítiques socials a Catalunya. Algunes reflexions en plena transformació social”, en *RTS*, núm. 191 (desembre 2010). Pàg. 9-19. ISSN 0212-7210.